

Book Review

Onur İşçi ve Samuel J. Hirst (2025). *Kızıl Yıldız: Sovyetler Birliği Tarihi*. İstanbul, Kronik, 2025.525 pp. ISBN: 978-625-5835-26-0. 284 TL.

Erel Tellal*

“... Umarız elinizdeki kitap, sizleri bu karmaşık ve büyüleyici tarihi daha derinlemesine düşünmeye teşvik eder ve geçmişin sadece bir hikaye olmadığını, aynı zamanda geleceği hayal etmek, değişim olasılıklarını görmek için bir rehber olduğunu fark ettirir.” (s. 496). Bu tümceyle sona eriyor, “...karanlık gökyüzünde bir anda parlayan ve hızla kayıp giden kızıl bir yıldız”a (s. 24) benzetilerek Sovyetler Birliği tarihini inceleyen çalışma. Pek çok yönden övgüye değer: Her şeyden önce bu kapsamda ve bu kalitede yazılmış ilk Türkçe eser olma özelliğini taşımaktadır.¹ İkincisi, yazılanlar göz kamaştırıcı bir literatüre dayanmaktadır. İngilizce, Rusça ve diğer dillerde eserlerden yararlanıldığı gibi bu kaynakların yakın tarihlerde yayınlanmış olması da etkileyicidir. Bir tarih kitabında kaynakçanın güncel olması beklenmeyebilir. Yine de, İngiliz tarihçi Collingwood’un “hiç durmayan değişmelerden ötürü, her kuşağın tarihi kendine göre yeniden yazması gerekir” saptaması anımsandığında böyle bir beklenti haklı görülecektir ve çalışma bu beklentiyi karşılamaktadır (Collingwood, 1990).

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, etellal@ankara.edu.tr
ORCID: 0009-0009-9407-3764
Makale geliş tarihi: 16.01.2026
Makale kabul tarihi: 17.02.2025

1 Kitabın eleştiriye açık yönlerinden biri Türkçe literatürün yeterince taranmamış olmasıdır. Her ne kadar aynı kapsam ve içerikte olmasalar da, örneğin Yalçın Hoca’nın yazdıkları ve Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi’nden yararlanılabildi. (Küçük, 1987; Küçük, 1991; Ekim Devrimi, 1988; Sovyetler’de İç Savaş, 1988; Tek Ülkede Sosyalizm, 1988; Çin Halk Cumhuriyeti ve SSCB’de Reformlar, 1988. Yazarlar Türkçe literatürün cıvıllığının, var olanın da Soğuk Savaş’ın etkisi altında kaldığının ayırındadır ve bu eksikliği altını çizerek vurgulamıştır. Yine de, Suat Derviş (1944, s. 32) köşe yazılarından oluşan “Niçin Sovyetler Birliği’nin Dostuyum?” kitabı kaynakçada yer almamaktadır.

Üçüncüsü, son derece akıcı bir dil kullanılmıştır. Yazarlar, özellikle Sovyet kültür yaşamına damgasını vuran (çoğu muhalif, ama Galina Ulanova örneğinde olduğu gibi bazen muhalif olmayan) kişileri seçerek onların eserleri ve yaşam çizgileri üzerinden bir anlatıyı yeğlemiş, bu seçim metne ayrı bir renk katarak okuyucuya bambaşka bir lezzet sunmuştur. Olimpiyatlardan (s. 431) 1957 Moskova Gençlik Festivali'ne (s. 350-357) uzanan yelpaze, kitabı sıkıcı bir tarih çalışması olmaktan uzaklaştırmıştır. Ele alınan her dönemde ekonomiden (s. 85-90; s. 138-143; s. 204-208; s. 240-246; s. 364-369; s. 379 vd.; s. 406-410; s. 461-470) siyasal yapıya (s. 40-55; s. 160-66; s. 291-296; s. 246-250; s. 364-369; s. 379-382), oradan uluslararası sisteme (s. 91-99; s. 266-272; s. 311-318) “Sovyet yüzyılı” (Lewin, 2005) ve bu yüzyıldaki dönüşümü incelenirken kadının toplumdaki yeri² ya da milliyetler sorunu³ göz ardı edilmemiş, bu farkındalık yazarların konuya ne denli hakim olduklarının göstergesi olmuştur.

Kitabın bu genel değerlendirmesinin ardından göze çarpan bazı eksikliklere ve çağrıştırdığı bazı “polemiklere” değinmek yerinde olacaktır. Her şeyden önce kitabın bölümlere ayrılmasında bir “denge” sorunu göze çarpmaktadır. Bu denli geniş kapsamlı bir çalışmada böylesi küçük bir ayrıntı görmezden gelinebilir. Ve fakat, bu sorun diğerlerinin önünü açmaktadır: 1953-1964 yılları iki ayrı bölümde ele alınınca bunları izleyen Brejnev ve Garbaçov dönemleri daha az önem taşıyormuş görünümü vermektedir. Bu duruma her iki yazarın da “tarihçi kimliklerinin” öne çıkmasının yol açtığı söylenebilir.⁴ Ne de olsa tarihçiler hipermetrop olmalarıyla suçlanırlar. Yine de bazı kavramların tanımlanmaması ve bazı önemli olaylardan neredeyse hiç söz edilmemesi son iki bölümün “ikinci derecede önemli olduğu” hissine kapılmasının önünü açmaktadır okurun: Örneğin, bir önceki bölümde “demir perdede açılan delik” (s. 305-311) incelenirken⁵, “Brejnev doktrini” (s. 421-429) tanımı bile yapılmadan adeta “geçştirilmiştir”. Bu üstünlük değerlendirmeye kaçınılmaz biçimde “*My Way*” şarkısıyla (okuyucunun aklına naksetse de) bizi “Sinatra Doktrini”ne götürür (s. 473-479). “Polonya’yı daha fazla finanse edemeyeceğini” ilan eden Garbaçov’un “dünya devrimi rüyasını sessizce rafa kaldırdığını” (s. 476) okuruz, ama nedenleri

2 Çalışmanın çoğu yerinde değinilmesinin yanı sıra, s. 356-361.

3 Milliyetler sorunu Çarlık Rusyası’ndan miras kalmış ve bu miras günümüz Rusyası’na devredilmiştir. Yazarların aktardığına göre Sovyetler Birliği’nde 1926’da 188 etnik grup vardır, bu sayı 1937’de 107’ye düşmüştür (s. 167). Milliyetler sorunu için: s. 114-124; s. 166-172; s. 213-221; s. 250-266; s. 373 vd.; s. 432-436.

4 Her iki yazar da yaptıkları çalışmalarla alanlarında kendilerini kanıtlamış, isim yapmış akademisyenlerdir. Diğerlerinin yanı sıra kaynakçada da yer alan şu çalışmalar bunun kanıtıdır: İşçi ve Önel, 2019; Hirst, 2024.

5 Ki, bunu Berlin Duvarı ve ÇHC ile ayrılma izlemektedir (s. 311-318; s. 318-324). Macaristan’da çıkan ayaklanmayı ve rejim değişikliği girişimini defalarca “devrim” olarak nitelemek ayrı bir sorun olsa gerektir. Devrimin ne olduğu ya da hangi değişikliklerin “devrim” olarak nitelenebileceği ayrı bir tartışma konusudur; bir kitap tanıtımının sınırlarını aşacak genişliktedir.

havada kalır. Basit bir nedenle: Ne AGİK'ten (Helsinki Son Senedi'nden), ne de onun "sepetleri"nden söz edilmiştir.⁶ Yani, konunun kapitalist ekonomik sistemin yeniden yapılanması ve bunun uluslararası politikada yarattığı etkiler boyutu yeterince ele alınmamıştır. Burada da kalmaz, ne AKKA'yı (Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması) ne de Almanyanın birleşmesini anlayabiliriz. CIA Başkanı Robert Gates'in rüşvetle bunu becerdikleri "şaka"sı dışında bir nedensellik ilişkisi kurulmamaktadır (s. 477).

Devamla... özellikle son iki bölümde adı yeterince anılmayan, her ikisi de 20. yüzyıl tarihinin en azından ikinci yarısına damgasını vurmuş iki diplomat vardır "geçştirilmiş" olan: Kissinger ve Gromiko. Ne anılarından yararlanılmıştır ne de özellikle iki kutuplu sistemde oynadıkları rolden. ABD başkanlarının SBKP genel sekreterleriyle ilişkileri ele alınırken, II. Dünya Savaşı sonrası haritalarını çizen ve politikaları yöneten bu iki büyük "mimara" gereken önem verilmemiştir. Bu iki dışişleri bakanının Sovyet tarihine etkisi Brejnev'in "lüks düşkünlüğü"nden daha⁷ önemli olsa gerekir. Burada iki önemli noktanın altını çizmekte yarar olabilir. Birincisi, bir iki defa sözü geçtiyse de 1970'lerin ortalarından başlayarak Brejnev'in sağlık sorunları nedeniyle dış politikanın belirleyicisi ve uygulayıcısı "Mr. Nye"tir (Gromiko).⁸ İkincisi, Sovyet dış politikası (biraz sonra ele alınacağı gibi) "iki başlı"dır. Kapitalist devletlerle ilişkileri Gromiko (yani MİD/Dışişleri Bakanlığı) yürütürken, Doğu Bloğu ve diğer devletlerle ilişkileri SBKP Merkez Komitesi'ne bağlı (başında Panomaryov'un bulunduğu) Uluslararası İlişkiler Bölümü düzenlemektedir. Bu iki birim çoğunca düşünce/çıkar ayrılıkları nedeniyle karşı karşıya gelmektedir.

6 Kabaca I. Sepet Avrupa'da II. Dünya Savaşı sonrasında var olan sınırların dokunulmazlığını öngörürken (ki 1975 ve 2025 haritalarına bakıldığında ne denli geçerli olduğu anlaşılabilir), II. Sepet ekonomik/teknolojik işbirliğini, III. Sepet ise devletlerin egemenliklerinin insan haklarıyla sınırlandırılabilirliğini öngörüyordu. Sovyetler Birliği ilk sepeti kabul ettirmek için diğer ikisine razı oldu ve "çöküş"e giden yol açıldı: "Tıpkı altın çağını yaşayan bir imparatorluğun aslında çöküş hikayesinin başlaması gibi" (s. 399). Çöküş için bkz. Tellal, 2014, s. 415-436.

7 "Brejnev ve annesi" fıkrasından daha önemli oldukları ortadadır. Fakat, bu ikiliden söz edilmediği için zaten Garbaçov'un "gölgesi"nde kalan Şevardnadze'nin esamesi bile okunmamıştır. "Fıkra şöyle: Brejnev, sosyalizmin süper gücünü temsil eden lider olarak seçildikten hemen sonra annesini Kremlin'e davet eder. Gururla, annesine yeni dairesindeki lüks kalemleri, kravatları ve av ganimetlerini gösterir. Annesi ise, 'Harika, oğulcuğum, ama komünistler geri döndüğünde bunları ne yapacaksınız?' (s. 404).

8 Yazarlar Brejnev'in sağlık problemlerinden hiç kuşkusuz söz ediyorlar (s. 439). Okuyucu Lenin'in nasıl suikast sonucu sağlığını yitirdiğini, 1922'de ve 1923'te geçirdiği iki felcin ardından 24 Ocak 1924'te öldüğünü biliyor (s. 109), ama Brejnev üzerine benzer bilgiler yok. Oysa ki, özellikle 1970'lerin ikinci yarısında Brejnev'in ciddi sağlık sorunları söz konusu. Bu durumu göz ardı eden yazarlar bölümün temel argümanını şöyle sunuyorlar: "Brejnev'li yıllarda Sovyet sistemi son derece güçlü ve merkezi hale geldi, dolayısıyla Brejnev'in kişiliği kendinden önceki liderlere kıyasla daha az etkili oldu" (s. 402) Gromiko'nun etkisi için: Tellal, 2007, s. 349-377.

Yine çalışmanın başında (ya da ortasında) Soğuk Savaş'ın çıkışı ele alınıp kimin çıkardığı (yanıtlanmadan) sorgulanırken (s. 235 vd.), sonunda kimin bitirdiği üzerinde de durulmamıştır. Hatta bitip bitmediği de belli değildir, çünkü tanımlanmamıştır. Biten Soğuk Savaş mıdır, iki kutuplu sistem midir ve neden? (Tellal, 2002, s. 203-207).

İlk kez bu çalışmada öne sürülmeyen, ama Sovyetler Birliği tarihi ele alındığında açıkça ortaya çıkan (ve bu çalışmada defalarca örneklerle anlatılan) bir gerçeklik söz konusudur: İkilemler ve devletin iki başlı yapısı. Bu “ontolojik deformasyon” kuruluşundan çöküşüne Sovyetler Birliği tarihine damgasını vurmuştur.⁹ Hatta belki kapitalist toplumlarda ve devletlerde de bu ikili yapı söz konusudur. Siyaset bilimcilerin alanına girmektedir ve olasılıkla pek çok kez ele alınmıştır. Ve fakat, Sovyetler Birliği ele alınırken göz ardı edilemez: Parti (Politbüro)-devlet (Sovyet/Sovmin) arasında kaynağını bulan bu ikilik her alanda karşımıza çıkmaktadır: İdeoloji/realpolitik,¹⁰ işçi/köylü, sanayi/tarım, dış politika/iç politika (hatta dış politikada kapitalist/kapitalist olmayan devletlerle ilişkiler; iç politikada da ekonomi anlamında ağır sanayi/tüketim mallarının çeşitlenmesi ya da güvenlik açısından bakarsanız konvansiyonel/nükleer çekişmesi -uzatacak olursak nükleerciler arasında orta menzilliler/uzun menzilliler-...). Bürokrasi batağında, gerontokratların yönetiminde önce ekonomi çökmüş, bunu siyaset izlemiştir.¹¹ Garbaçov döneminde Sovyet

9 Kıtabin araştırma konusu olmamasına karşın bu ikilik Çarlık Rusyası'na değin geri götürülebilir ve iki başlı kartalın yer aldığı devlet armasında da görülebilir (Figes, 2014, s. 60).

10 SSCB'nin temel ikilemlerinden biri ideolojik duruşla pragmatizm arasındadır. SSCB'nin izlediği politikaları yalnızca pragmatist olarak değerlendirmek ideoloji boyutunu gözden kaçırmamıza yol açacaktır (s. 235). İdeoloji/pragmatizm ikilemi en çarpıcı biçimde Çin/ÇHC ile ilişkilerinde gün yüzüne çıkmaktadır (s. 98). Yazarlar bunu “sarkaç” başlığı altında ele almıştır (s. 150 vd.). Stalin Yönetimi başlarda doğu sınırında güçlü bir Japonya'ya karşı milliyetçi de olsa Çin'i desteklemiş ve Mao'yu ikinci plana atmıştır. Daha sonra Çin'de Çarlık döneminden kalan demiryolu ayrıcalıklarını koruyabilmek için Nisan 1929'da bu devletle savaşmıştır. Ardından, karşı karşıya gelmemek için 1935'te bu ayrıcalıkları Japonya'ya satmış, ama 1938'den başlayarak Japon işgaline karşı Çin'i desteklemiştir. Bu destek, iki cepheli savaştan kaçınmak için (1939'da Almanya'yla yaptığı gibi) Nisan 1941'de Japonya'yla Saldırmazlık Anlaşması imzalamasına engel olmamıştır (s. 196-197). Savaşın Avrupa sahnesi kapandıktan sonra (ABD'nin de ısrarıyla) Japonya'ya savaş açmış, (Kurul Adaları'nı ele geçirmesinin yanı sıra) 14 Ağustos 1945'te Çin ile demiryolu ayrıcalığı için yeniden bir anlaşma imzalamış (s. 237), Mao'nun önderliğinde gerçekleşen Devrim'e karşın bu ayrıcalıklardan ancak 1954'te vazgeçmiştir (s. 299). ÇHC ile ilişkileri ideoloji boyutuna da yansımıştır (s. 318-324). Anlaşmazlıklar iki kutuplu sistemde SSCB'nin izlediği politikaları derinden ve olumsuz biçimde etkilemiştir. 1961'de toplanan SBKP 22. Kongresi'nde alınan “1980'de komünizme geçme” hedefinin gerçekleşmeyeceğini görünce 1977'de hazırlanan anayasayla rejiminin adını “ileri sosyalizm” olarak değiştirmiştir.

11 “Sovyet ekonomisi 1980'lere gelindiğinde yorgun bir at gibi sendeleyerek ilerliyordu.” (s. 463).

yönetimi "...(a)çık bir toplumu kapalı bir ekonomiyle buluşturmak" istemiştir (s. 462). Sonuç olarak başarısız olduğu ortadadır.¹²

Bu çok değerli çalışma hedefine ulaşmıştır: Tarihi anlatırken geleceğimize de ışık tutmaktadır. Dev/radikal değişikliklerin (ki, biz böyle değişiklikleri "devrim" olarak adlandırıyoruz) insan/toplumlar üzerinde yarattığı etkilerin zamanla ortaya çıkacağı gerçeğini bize anımsatmaktadır (s. 138). Sovyet deneyiminin insan/toplumlar üzerindeki etkilerinin ortaya çıkması da zaman alacaktır. Türkçede "cesaret" cehaletle ölçülür sözü yaygın olarak kullanılır. Oysa ki, akademi sürekli cahil olmaya ve kalmaya mahkumdur. Cesaretle cehaletin üstüne gitmelidir. Aksi durumda varlığını reddeder. Özgür olmalıdır, aksi durumda aklına yabancılaşır. Hiç kuşkusuz bu cesareti kıracak ve bu özgürlüğü kısıtlayacak (Sovyetler Birliği tarihi örneğinde tanık olduğumuz gibi) devlet başta olmak üzere etkenler olacaktır. Yılmamak ve akıldan uzaklaşmamak insanın "insan olması/kalması"nın en önemli güvencesidir. Bu çalışma "Sovyetler Birliği Tarihi"ne büyük katkı sunmasının ötesinde bir "mihenk taşı" olabilme niteliğini taşımaktadır. Hepinize aklınızda yarattığı sorular kadar zevkle okumalar dilerim.

KAYNAKÇA

- Collingwood, R. G. (1990). *Tarih Tasarımı* (Dinçer, K., Çev.). Ara Yayıncılık.
- Çin Halk Cumhuriyeti ve SSCB'de Reformlar (1988). Kürkçü E. (ed.). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (Cilt 5, s. 1660-1704). İletişim Yayınları.
- Derviş, S. (1944). *Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum?*. Arkadaş Matbaası.
- Ekim Devrimi (1988). Kürkçü E. (ed.). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 538-581). İletişim Yayınları.
- Figes, O. (2014). *Rusya'nın Öyküsü* (Ertürk, E., Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hirst, S. J. (2024). *Against the Liberal Order: the Soviet Union, Turkey and Statist Internationalism 1919-1939*. Oxford University Press.
- İşçi, O. ve Önel, O. (2019). *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü 1881-1917*. Kronik Kitap.
- Küçük, Y. (1987). *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925-1940*. Haziran Yayınları.
- Küçük, Y. (1991). *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*. Tekin Yayınevi.

12 Yazarlar "troyka" olarak gördükleri Brejnev, Kosigin, Podgorni arasında (s. 400) Kosigin'in iktidara gelmesi olasılığını ısrarla sorgulamışlardır (s. 403). Bu sorgulamanın anlamsızlığının yanı sıra Podgorni'nin hangi nitelikleriyle ve ne sıfatla troykada yer aldığı anlaşılabilir. Sonuçta, "...plansız bir ekonomi ile ifade özgürlüğü..." (s. 461) aşamasına gelinmiştir ve bunu örgütleyecek bir önder yoktur arkada... Yalçın Küçük, Sovyetler Birliği'nin yıkılış sürecinin Stalin'in ölümüyle başladığını söylerken belki de haklıdır (Küçük, 1991, s. 646).

- Lewin, M. (2005). *Sovyet Yüzyılı* (Akman, R., Çev.). İletişim Yayınları.
- Sovyetler'de İç Savaş (1988). Kürkçü E. (ed.). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 582-607). İletişim Yayınları.
- Tek Ülkede Sosyalizm (1988). Kürkçü E. (ed.). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 684-735). İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2002). Soğuk Savaş Neden Yeniden Sona Erdi?. *SBF Dergisi*, 57(2), s. 203-207.
- Tellal, E. (2007). Sovyet Dış Politikası ve Gromiko. *SBF Dergisi* 62(3), s. 349-377.
- Tellal, E. (2014). SSCB'nin Dağılma Sürecine İlişkin Bazı Saptamalar. *Prof. Dr. Ömür Sezgin'e Armağan*. Mülkiyeliler Birliği Yayını.